

Graven en grafstenen in De Bilt en Bilthoven

Deel 1: de gemeentelijke begraafplaats Brandenburg

Oude ingang kerkhof.

De begraafplaats Brandenburg is in 1900 in gebruik genomen en bestaat dus nu ruim een eeuw. Wie over deze dodenakker wandelt, krijgt niet alleen een aardig beeld van de diverse fasen in de grafcultuur, zoals de tijdgebonden vorm en versiering van grafstenen, maar evenzeer van de verscheidenheid aan persoonlijke en/

of artistieke grafmonumenten. Ook het voorkomen van veel grafsymboliek is opvallend. En hoewel ieder monument dezelfde intentie heeft, namelijk het levend houden van de herinnering aan de overledene en een plaats van bezinning bieden voor de nabestaanden, zijn er toch diverse monumenten die ook een vreemde boeien door hun in het oog springende karakter.

Zonder anderen te kort te doen, wil ik hier een aantal van deze opvallende grafmonumenten onder de aandacht brengen in de hoop dat dit mag stimuleren het kerkhof ook eens zonder droeve reden te bezoeken.

In de eerste plaats enkele van de oudste graven. Drie maanden na de opening van het kerkhof vond de eerste begrafenis plaats, die van Maria Schuurman, geboren Polman,

in de leeftijd van 27 jaar. De steen is blijven staan, maar niet op de oorspronkelijke plaats. Opmerkelijk is ook de grafsteen van Ds. David Huijsing die in 1904 op 59-jarige leeftijd overleed. Onder zijn naam staat op de steen: EEN LEERAAR DER HEIDENEN. Hij was namelijk predikant in het toenmalige Batavia op Java, alwaar hij vijf kinderen

kreeg, een oprecht zending. Uit 1913 dateert de grafsteen van Willem Bieshaar van wie de gemeente de grond aankocht voor

de aanleg van het kerkhof. In 1925 werd nog eens ruim drie hectare aangekocht van diens zoon die hier ook begraven ligt.

Karakteristiek voor die vroege tijd is de “geoorde” staande steen, vaak voorzien van symbolische afbeeldingen zoals de al of niet gevleugelde zandloper als symbool van het kortstondig leven en de vergankelijkheid van de mens en de tijd die vervliegt; de treurboom als symbool van rouw en verdriet; de klimoptak als symbool van eeuwig leven en verbondenheid tot in de dood; de palmtak als symbool van de overwinning op de dood; de olijftak als symbool van gerechtigheid, vrede en vroomheid; de eikentak als symbool van onsterfelijkheid en eeuwig leven; de lelietjes van dalen als symbool van Christus als brenger van het heil en het evangelie; de lauwerkrans als symbool van onvergankelijkheid, overwinning, roem en eerbetoon; de korenaar als symbool van Christus, het brood des Levens; de roos die verwijst naar het lijden van Christus; de aronskelk als symbool voor Maria; de lelie als symbool van zuiverheid en christelijke barmhartigheid; de druiventros en druivenrank die verwijzen naar de eucharistie en daarmee naar de offerdood van Christus. Vooral de roos treffen we ook in diverse moderne uitvoeringen aan. De papaver of slaapbol heb ik slechts eenmaal aangetroffen op een ouder graf, het is het symbool van Hypnos, de god van de slaap en van zijn zoon Morpheus, de god van de dromen. Geknakte

bloemstengels symboliseren het afgebroken leven. Maar naast alle symbolische planten komen ook tulpen, edelweiss, een klaverblad en gestileerde bloemen voor.

Bij de diermotieven komen we vele vlinders tegen als symbool van de onsterfelijke ziel en duiven in allerlei uitvoeringen als symbool van vrede, liefde, onschuld en eenvoud. Andere afbeeldingen van dieren verwijzen meestal naar huisdieren, vooral honden en katten, of naar een koosnaampje zoals muis op een kindergraf. Verder zijn er een hert, een aapje, kikkers, ganzen, zwanen en uiltjes te vinden. De laatsten zijn symbolen voor nacht en dood.

Algemene symbolen voor liefde en trouw zoals een hart en gekruiste ringen en ineengrijpende handen treffen we aan, evenals de vijf- en achtpuntige ster, in de Christelijke symboliek een verwijzing naar Christus, naar nieuw leven en naar de hemel, en de zon als symbool voor zowel de beëindiging van het leven als de wederopstanding. Een bel op een graf roept op tot aanbidding. Andere Christelijke symbolen zoals het anker voor hoop, en meestal in combinatie met hart en kruis als de drie-eenheid van geloof, hoop en liefde, ontbreken evenmin op Brandenburg. De kroon met een kruis, vooral in katholiek Nederland bekend, heb ik eenmaal aangetroffen, evenals het zonnewiel. Het eerste is het symbool van de beloning in de hemel (de kroon) na de beproevingen

Geloof, hoop en liefde..

op aarde (het kruis). Het zonnewiel is het symbool voor leven en licht brengende Christus. Het bekende visje of ichtussymbool dat men vaak achter op auto's ziet, ontbreekt evenmin. Het geeft aan dat iemand christen is. Het Griekse woord ichtus betekent vis, maar iedere letter is ook de eerste van de

woorden die samen de zin vormen *Jezus Christus, Gods zoon, Redder*. Ook de olielamp ontbreekt niet, het symbool van Christus als het licht der wereld. Op grafmonumenten komt deze afbeelding weinig voor. Dit geldt eveneens voor de boot met het kruis, het oude symbool voor het dodenschip, later symbool van de hoop. Een enkele maal komen we de afkorting R.I.P. op een graf tegen, dit staat voor *Requiescat In Pace*, ofwel *Rust in Vrede*.

Bijzonder op een grafsteen is de afbeelding van een afgeknotte zuil als symbool van het plotseling afgebroken leven, deze symboliek vinden we normaliter als een werkelijke afgebroken zuil, zoals op een fraai voorbeeld uit 1932. De Davidsster, van oudsher een Joods symbool, is ook een aantal malen te vinden, evenals het symbool van de islam, de maansikkel met de ster. Van later datum is een stenen bijbel op het graf, soms dicht met alleen de tekst Bijbel, soms opengeslagen met Bijbelteksten en persoonsgegevens van de overledene. Op Brandenburg zijn hiervan fraaie exemplaren in graniet en marmer te vinden.

Opvallend is dat ook na hun dood een aantal mensen blijkbaar anoniem wenst te blijven. Soms wordt volstaan met een simpele aanduiding als 'Lieve ouders, vader of moeder', soms met een algemene opmerking als TER NAGEDACHTENIS, zonder vermelding van naam of jaartal,

en een enkele keer met een tekst die iets zegt over de overledene, zoals NAAR WAARDE GENOTEN op het graf van een 65-jarig persoon zonder naamsvermelding. Daarnaast zijn er graven met uitgebreide teksten die behalve naam en geboorte- en sterfdatum ook het beroep van de overledene aangeven. Een mooi voorbeeld

hiervan vormt de familie Schuurman van wie op de steen vermeld staat dat hier drie generaties van een molenaarsfamilie zijn begraven en dat op het graf een molensteen ligt. Andere beroepsaanduidingen zijn: SERGEANT VLIAGER (1925); PREDIKANT BIJ DE GEREK. KERK (1935); LEERAAR VAN HET CHR. GYMNASIUM TE UTRECHT (1937); OUD- VERBONDSSECRETARIS CNV (1957); HOOFDDIRECTEUR VAN HET KON. NED.

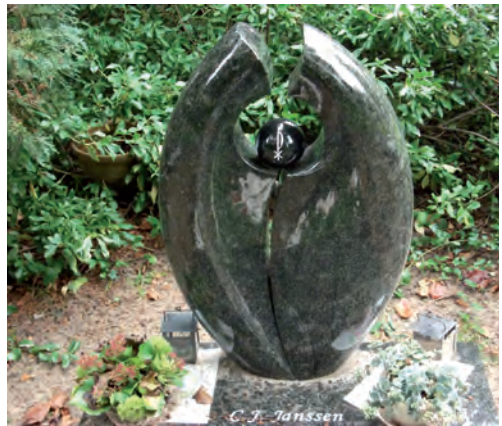
METEOROLOGISCH INSTITUUT (1955); OUD-BURGEMEESTER VAN DE BILT (1977); en BEELDEND KUNSTENAAR (2005). Daarnaast zijn er nog enkele aanduidingen als predikant en arts te vinden. De beeldend kunstenaar is Gerrit Patist die in een vorig artikel over kunstenaarsgraven al besproken is. Zijn graf wordt bedekt door een Egyptisch aandoend beeld dat nog niet gereed was bij zijn overlijden.

Een enkele keer zijn attributen afgebeeld die verwijzen naar beroep of hobby, zoals gereedschap (zaag en hamer voor een timmerman; hamer en troffel voor een metselaar), een vliegtuigje, een paar wandelschoenen, een muziekinstrument, muzieknoten of muzieksleutel, en enkele zeilboten.

Geen beroepsaanduiding, maar een verwijzing naar het verleden is het graf van Jo Vermaak, een Biltse verzetsstrijder die slechts enkele weken voor het eind van de oorlog door de S.D. werd doodgeschoten toen hij op de fiets probeerde te vluchten. Ook het graf van Justus de Swart verwijst naar een tragedie aan het eind van de oorlog. Hij werd in januari 1945 gefusilleerd.

Standsverschil komt ook op het kerkhof voor. Adellijke en welgestelde families liggen begraven in grafkelders en onder zware en brede granieten stenen, in een aantal gevallen met een ijzeren hekwerk of ketting om het graf, zoals de familie Van Boetzelaar en de weduwe van de heer Boissevain, ooit

bewoner van het huidige gemeentehuis Jagtlust. Dit hek of deze ketting werd in vroeger dagen gebruikt als afbakening van het domein der doden en dat van de levenden. Sommige van deze graven zijn al een eeuw oud. En behalve standsverschil komt ook geloofsverschil tot uiting op deze gemeentelijke begraafplaats. Zo is er een katholiek gedeelte, herkenbaar aan de vele kruisen en Christusmonogrammen in de

Abstracte kunst met Christusmonogram.

vorm van een samengevoegde P en X op de grafstenen, soms met de toevoeging van alfa en omega. De P en X stellen Griekse letters voor die de eerste letters van Christus vormen. Alfa en omega, respectievelijk de eerste en laatste letter van het Griekse alfabet, verwijzen naar het begin en het einde. Fraai is een staande granieten steen in twee delen met de vorm van een uitgespaard kruis daartussen, een vorm die ook in hout terug te vinden

is. Naast deze gewone of Latijnse kruizen is ook het Hugenotenkruis enkele malen vertegenwoordigd. Dit christelijk symbool heeft als hoofdbestanddeel het Maltezerkruis dat werd gezien als symbool voor de wedergeboorte. De toegevoegde krans van lelies of harten symboliseren reinheid en trouw, de duif symboliseert de heilige geest. Dit kruis is tegenwoordig het symbool van reformatorische christenen.

Bijzondere grafmonumenten wijken af van de gangbare grafstenen door hun vorm en het materiaal dat gebruikt is, of door hun persoonlijke vormgeving. Opvallend vanwege de afwijkende vorm zijn een tweetal grafmonumenten bestaande uit respectievelijk twee en vijf basalten zuilen die ieder een tekst of een naam dragen. Ook een verticale steen in de vorm van een groot hol hart is opvallend, evenals een liggende steen in de vorm van een omgekeerde V en een steen in de vorm van een staande

Gemetseld predikantengraf.

boog. Een aantal uit baksteen gemetselde grafmonumenten, waarvan een in de jarentwintigstijl en een met een aangebracht mozaïek, vallen eveneens op. Tenslotte is een dubbelgraf in de vorm van twee hardstenen

Dubbel graf met sarcofagen.

sarcofagen, een blikvanger die ook in Bilthoven terug te vinden is.

Afwijkend materiaal komen we tegen in de vorm van glazen of doorzichtige kunststof stenen, soms enkel, soms dubbel en in een aantal gevallen gegraveerd. Het is een vorm die de laatste jaren steeds meer wordt gezien, soms in combinatie met natuursteen. Uniek is een staande zerk die bestaat uit glas-in-lood met in het centrale deel tekst. Eveneens uniek is een grafmonument in de vorm van een fraai gietijzeren kruis met centraal "mammie". Een zuil van een stuk fossiele boomstam, afgedekt met een kunststof plaat met tekst, en een groot stuk mineraal op een sokkel sluiten deze rij van unieke monumenten. Een door Gerrit

Rietveld ontworpen grafmonument, waarvan in een vroegere uitgave van dit blad (1997) nog werd gerept, is verdwenen. Het blijkt door de familie te zijn geschonken aan de Rietveldcollectie in Utrecht.

Persoonlijke vormgeving komen we op zeer verschillende manieren tegen. Zo zijn er enkele staande granieten zerken, een met uitgehouwen bladerrank en de tekst IK VOEL DE WINDEN GODS VANDAAG, en een ander met een gebeeldhouwd berglandschap. Ook een matglazen silhouet, een graf met een vliegerfiguur gevuld met keitjes, een graf met

een beeld van Maria en Boeddha aan het hoofdeind, een steen met twee maskers, een geboetseerde indianenkop met verentooi, en een dubbele stenen zuil met een korjaal bovenop trekken de aandacht. Heel bijzonder ten slotte is ook het graf dat bestaat uit een glazen plaat met tekst en verdiept daaronder roze bloemen. Helaas bevindt zich zoveel condens onder de plaat dat noch de tekst leesbaar is, noch de bloemen goed te zien zijn.

Een geheel aparte categorie vormen de kindergraven. Werden baby's vroeger veelal onopvallend begraven, getuige een incomplete rij nummerbordjes onder een rij oude beuken, tegenwoordig draagt ieder grafje een persoonlijk stempel. Het graf van wat oudere kinderen getuigt vaak van een aandoenlijke emotie, zoals de staande steen in de vorm van een granieten beer of een steen met een kleurrijke afbeelding van Nijntje, een steen met daarin een originele tekening van het kind, of speelgoed en kabouters op het graf. Ook engeltjes in allerlei soorten en maten zijn rijkelijk aanwezig. Wat een verschil met het simpele cherubijntje uit 1934.

Tenslotte zijn er fraaie voorbeelden van kunstzinnige grafmonumenten te vinden. We vinden hierbij voorbeelden van zowel figuratieve als abstracte kunst. Naast de standaardengel die in dezelfde vorm op diverse begraafplaatsen voorkomt, vinden

Treurende vrouw.

we op Brandenburg ook figuratieve kunst van grote zeggingskracht. Het beeld van een treurende vrouw en het beeldje van een vioolspelende vrouw, een vrouwenfiguur met bol, en het monumentje voor Caroline Tenpierik zijn ware kunstwerken die weten te ontroeren. Daarnaast vinden we enkele abstracte kunstwerken met grote expressie, zoals uit de afbeeldingen mag blijken. Een abstracte plastiek voorstellende GELOOF, HOOP EN LIEFDE draagt op een natuurstenen sokkel de treffende tekst FUI QUODES ERIS QUOD SUM (Ik ben geweest wat jij bent en jij zult zijn wat ik ben). Veel minder vaak zien we een plaquette met het portret van de overledene. Het enige voorbeeld op Brandenburg is dat van Evert Cornelis, waarover in een vorig artikel is geschreven. Origineel zijn twee zwart-wit silhouetten die elkaar aankijken op een grafsteen.

Samenvattend kunnen we vaststellen dat op de gemeentelijke begraafplaats Brandenburg een redelijke verscheidenheid aan grafmonumenten te vinden is, waarbij het opvalt dat verwijzingen naar christelijke symboliek en Bijbelteksten relatief veel voorkomen. Toch zijn er steeds meer mensen die een heel persoonlijke invulling geven aan hun eigen grafmonument. De monotone grafsteencultuur met een strenge maatvoering en beperkte materiaalkeuze zien we langzamerhand veranderen in een cultuur met niet alleen meer persoonlijke symboliek, maar ook met toepassing van nieuwe materialen zoals glas, keramiek, staal en kunststof. Brandenburg is op deze regel geen uitzondering.

Vioolspelster.

Voor meer afbeeldingen van grafmonumenten en grafsymboliek zie de website van de Historische kring.